

Lázár István Dávid

ANTROPOMORFIZMUS FILARETE–BONFINI
DE ARCHITECTURA CÍMŰ MŰVÉBEN

Úgy vélem, magyarázatra szorul, hogy a címben miért szerepel együtt Filarete (Antonio Averulino) és Antonio Bonfini, hiszen köztudott, hogy Filarete olasz nyelven írta meg a *Trattato di architettura*-t, amelyet Bonfini Mátyás király megbízásából latinra fordított. Látszólag tehát indokolatlan a szerzőt és a fordítót együttesen megnevezni, azonban a mű utóélete és hatása miatt kínálkozik ez a megközelítési mód. Egy-egy megjegyzés utal arra, hogy a szerző, illetve a fordító kinek is szánta a *De architectura*-t. Filarete, indokolván azt, hogy olaszul írt, a következőket mondja:

„...essa opera, che meritebbe essere in latino e none in volgare; ma stimando io da' piú essere intesa, e ancora perché in latino se ne truova da degnissimi uomini essere fatte”¹

Úgy gondolja tehát, hogy a vulgáris nyelv használatával szélesebb körben, még a kevésbé művelt emberek között is terjedhet írása. Bonfini ezzel szemben így fogalmaz:

„In qua quidem traductione, ne opus evilescat, si latinis aliquantum vocabulis inhaesero, patiatur quae aequo animo Vestra Serenitas, me non minus doctorum, quam imperitorum et vestrae dignitatis ac mei nominis habere rationem. Ego autem in traducendo hoc utar temperamento, quo diluciditati simul et latinitati satisfacere studebo.”²

Más-más olvasóréteget céloz meg tehát az olasz, illetve a latin nyelvű mű. A kortársak, továbbá az utókor megítélése is különbözik. Filarete kivívta a kortársak haragját (pl. Giorgio Vasari vélekedése lesújtó: „Jóllehet találni benne néhány jó dolgot, mindenesetre nagyon neveltséges, és talán a legostobább könyv, amelyet valaha írtak”, valamint: „Nem mondható ésszerű dolognak, ha valaki olyasmire vállalkozik,

¹ FILARETE (Antonio Averlino detto il Filarete), *Trattato di architettura*, testo a cura di A. M. FINOLI e L. GRASSI, Milano, 1972, 4.

² „Ha pedig a fordításban, hogy a mű ne veszítsen értékéből, [tudós] latin szavakat használok, nézze el Felséged nekem jóindulatúan, mert ugyanúgy tekintettel vagyok a tudosokra, mint a tudományban járatlanokra, ugyanúgy vigyázok Felséged méltóságára, mint saját nevemre. Ezért a fordításban azt az eljárást követem, hogy törekszem mind a közérthetőségnek, mint a jó latinságnak eleget tenni.” A Filarete fordítás ajánlása: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták, vál., szöveggondozás és jegyzetek* KLANICZAY Tibor, ford. KOLTAY-KASTNER Jenő és MERÉNYI László, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 634.

amihez nem ért.”), Bonfini fordítását azonban elismerték, amit jelez többek között az a tény is, hogy számos korabeli másolatát ismerjük, s a kódexek szerzte Európában megtalálhatók Szentpétervártól Velencén és Rómán át egészen Brüsszelig. Úgy értékelhetjük tehát, hogy Bonfini fordítása tette ismertté és elismertté Filarete művét.

Filarete *Trattato*jának műfaji besorolása igen problematikus. A szakirodalomban többféle minősítést olvashatunk erre vonatkozólag. Nevezik regényes keretbe foglalt, irodalmi igényekkel fellépő népszerűsítő propagandairatnak, utópiának, hangsúlyozták szociális elemeit, rejtett neoplatonikus-alkimista elemeket sejtettek és találtak benne, s regényként is értelmezték.³ Műfaji szempontból tehát meglehetősen eklektikusnak nevezhető a *Trattato*, s az előbb felsorolt jellemzők mindegyike megtalálható benne. Gyakran szerepelnek benne párbeszéd, leírások, anekdoták, allegóriák, s mindezek eltávolítják a szigorúan vett értekezőstől.

Az olasz eredeti és a latin fordítás viszonyát tekintve a szakirodalom zöme a fordítás keletkezésének kronológiai kérdéseivel foglalkozik, illetve rávilágít Bonfini fordítói módszereire, arra, hogy – elsősorban Vitruvius *De architecturá*jára támaszkodva – az eredetihez képest milyen változtatásokat (pontosításokat, kiegészítéseket) eszközöl a latin szövegben.⁴

A *Trattato*nak – ahogyan a korban mindegyik építészetelméleti értekezésnek – előképe természetesen Vitruvius. Filarete számos alkalommal említi elismerően az ókori elődöt, követi tematikáját, át is vesz tőle részeket, azonban többször utal öntudatosan különállására, sőt hangoztatja ellenvéleményét. Például:

„...non ut a Vetrivio, neque a caeteris eruditissimis architectis, sed ut tuo philareto architecto Antonio Averulino cive florentino ... hoc opus accipies.”⁵

Ambivalens viszonyulását a nagy elődhöz jól érzékelteti a következő szöveg is:

„Vetrivius autem umbilicum in medio corpore non aliter ac punctum in circulo esse contendit eumque centrum hominis asserit, quod etsi mihi nequaquam esse videatur. Viri tamen sententiam ut omnes architecturae dimensiones ab homine profluxisse videantur vehementer approbo.”⁶

Ezzel az idézettel el is érkeztünk a címben jelzett antropomorfizmushoz. Köz tudomású, hogy az építészeti írásokban a mértékeket, az épületek arányait az

³ A traktátus műfaji besorolásának kérdéseivel is foglalkozik KOLTAY-KASTNER Jenő, *Filarete*, Filológiai Közlöny, 20(1974), 17–37.

⁴ 2000-ben jelent meg a *De architectura* szövege Maria Beltramini gondozásában, amelyhez a szerző alapos tanulmányt illesztett. Ebben részletesen tárgyalja a latinra fordítás körülményeit, és az eltéréseket az olasz és a latin szöveg között. – *La latinizzazione del trattato d'architettura di Filarete (1488–1489)*, [traduzione di] Antonio BONFINI, a cura di Maria BELTRAMINI, Pisa, 2000. (A továbbiakban: BELTRAMINI. A latin szövegeket e kiadás alapján idézem.)

⁵ „Nem úgy kapod ezt a művet, mintha Vitruviustól vagy más kiváló építészekről kapnád, hanem úgy, mint a te erényeket kedvelő építészedtől, Antonius Averulinustól, firenzei polgártól.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 8.

⁶ „Vitruvius úgy gondolja, hogy az ember köldöke mintegy kör középpontjaként helyezkedik el a test közepén, és ezt nevezi az ember középpontjának; ezzel semmiképpen sem tudok egyetérteni. Azt a véleményét azonban, mely szerint az építészet összes mértéke az emberről származik, teljesen osztom.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 12.

emberi testről származtatják. Így tesz már Vitruvius is, s őt követve Filarete, aki egyes mondatokat szinte szóról szóra átvesz elődjétől:

Vitruvius: „Ipsius autem oris altitudinis tertia est pars ab imo mento ad imas nares, nasum ab imis naribus ad finem medium superciliarum tantundem, ab ea fine ad imas radices capilli frons efficitur item tertiae partis.”⁷

Filarete: „...capitis altitudo trium est nasorum. A naribus ad mentum usque nasus unus est, et a naribus ad frontem alter nasus, a supercilio ad initium capillorum extremamque frontem tertius nasus est.”⁸

Filarete azonban itt nem áll meg, megragadja ez az ötlet, s az ember és az épület közötti hasonlóságot más szempontokból is megvizsgálja, következetesen alkalmazva a fenti analógiát. Ha az épületek arányai az emberi test arányait kell hogy kövessék, akkor az épületek egészének is az emberi test egészére kell utalniuk.

„Caput enim faciesque hominis, cui caetera membra consentire debent, sicut humanam speciem pulchritudinemque praefert, ita operis aspectus talis esse debet, ut partium iocunditate spectatorem oblectet...”⁹

Ez a megfontolás lényeges következményekkel jár. Ahogyan ugyanis nincs két teljesen egyforma ember, nincs két teljesen egyforma épület sem, azaz az épületeknek is „egyéniségük” van. Ellenvetésként felmerülhet néhány „egyéniség nélküli” épülettípus (mint például az üzlethelyiségek, kunyhók stb.), ám ezt Filarete szerint úgy kell kezelni, mint az emberhez viszonyítva a legyeket, békákat és egyéb ilyesféle állatokat.

Az épület azonban nem csupán egészét tekintve, hanem részleteiben, funkciójában is hasonló az emberhez.

„Oporet aedificium humano more in membra et meatus, in interiores et exteriores partes, item in aditus et exitus caeteraque necessaria esse divisum...”¹⁰

Amennyiben az épületek az ember arányainak megfelelően jönnek létre, egyéniségük van, megjelenésük az ember külső harmóniáját tükrözik, funkcióik is az emberi test funkcióiból erednek, szükségszerű a következtetés, hogy élő szervezetnek tekinthetők. Szerzőnk le is vonja ezt a következtetést, annak minden velejárójával együtt. Ha ugyanis az épületet élő szervezetnek tekintjük, ez azt jelenti, hogy táplálni, gondozni kell, betegségbe esik, gyógyítani kell, s szükségképpen el kell pusztulnia. Az ápolói, orvosi teendőt az épületek esetében az építész látja el.

⁷ VITRUVIUS, *De architectura*, III, 1, 2.

⁸ BELTRAMINI, *i. m.*, 11.

⁹ „Ahogyan az ember megjelenését és szépségét az ember feje és arca hordozza (amellyel összhangban kell lennie a többi testrésznek), úgy az épület megjelenésének is olyannak kell lennie, hogy részeinek kelleme gyönyörködtesse az őt szemlélőt.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 13.

¹⁰ „Az épületet is (ahogyan az embert szokás) fel kell osztani arányosan tagokra, belső és külső részre, továbbá bejáratra és kijáratra, valamint más szükséges egységekre...” – BELTRAMINI, *i. m.*, 14.

„Collabantibus ... aedificiis medicorum more architecti remedia succurrunt...”¹¹

S ha az épület gyenge anyagból készül, rossz csillagállás idején építik, úgy jár, mint a természeténél fogva beteges ember, azaz korai „halál” ragadja el.

Az ember – épület analógia teljessé tételéhez immár csupán egy mozzanat szükséges: létrejöttük azonosítása.

„Nunc autem quomodo humani corporis generationi opus quodque comparari potest continuo videamus.”¹²

Azt gondolhatnánk, hogy mivel az emberi élet nem a születéssel kezdődik, ebben az esetben az analógia következetes továbbvitele nehézséget okozhat. Szerzőnk azonban könnyedén megoldja ezt a feladatot: a megrendelő (építtető) az apa, az építész az anya, s kettejük „nászából” fogan az épület ötlete.

„... pater familias locatorve operis cum architecto coit, more subinde matris architectus concipit, conceptum mente opus aliquamdiu agitat, ne edat immaturum...”¹³

A szülés ez esetben a tervek, modellek elkészültét jelenti. A gyermeknevelés folyamata az építkezéssel azonosítható, s ez azt jelenti, hogy miként a szülők gyermeküknek a legjobb nevelést akarják megadni, úgy az építtető–építész párnak is a leggondosabban kell kiválasztania az építőanyagot, a mesterembereket. Az épület elkészülése pedig a „gyermek” felnőtté válását jelenti. Az analógiának e teljessé tétele az építészek számára kedvező következménnyel is jár. Azon túl, hogy munkájukat vélhetően elismerik, „anya szerepükből” következően különleges helyet kell hogy elfoglaljanak az építtető előtt.

„...a domino haud aliter ac uxor et amari et observari debet architectus, sine quo nullum opus aedi potest: illa liberorum, hic aedificiorum gratia amari solent”¹⁴

A korábbiakban említettem, hogy számos vonása miatt különleges, egyedi Filarete *Trattatója*. Ezek egyike az általam tárgyalt antropomorfizmus. Szinte mind-egyik építészetelméleti írás beszél az emberi test és az épületek arányai között meglévő analógiáról, azonban – ismereteim szerint – egyetlen más szerző sem viszi végig és teszi teljessé ilyen következetességgel.

¹¹ „Az omladozó épületeket az építészek mint orvosok gyógyítják.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 14–15.

¹² „Most pedig lássuk, hogyan hasonlítható az emberi test nemzéséhez az építkezés.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 16.

¹³ „...az apa, vagyis az épület megrendelője nászra lép az építéssel, az építész anyaként megfogon, a megfogant épületen egy ideig gondolkodik, nehogy koraszülött legyen...” – BELTRAMINI, *i. m.*, 16.

¹⁴ „...a megrendelőnek ugyanúgy kell szeretnie és tisztelnie az építészt, aki nélkül semmi sem épülhet fel, mint a feleségét: a feleséget a gyermekek miatt, az építészt az épületek miatt szokták szeretni.” – BELTRAMINI, *i. m.*, 17.

István Dávid Lázár

L'ANTROPOMORFISMO NELL'OPERA *DE ARCHITECTURA*
DI FILARETE-BONFINI

Parlando del *De Architectura* di Filarete, va subito chiarito il motivo per cui, nel titolo del nostro contributo, ci sembrava opportuno indicare il nome dell'autore insieme a quello del traduttore, come se fossero *co-autori* dell'opera, dato che la nostra scelta pare andare contro l'usanza generale della critica. Consideriamo, però, una buona e nello stesso tempo logica e giustificabile spiegazione, il fatto che il trattato originariamente composto da Filarete fu, oltre che tradotto in latino, anche corretto, corredato da varie aggiunte ed ampiamente rielaborato da Bonfini. Lui, in parte proprio grazie alla lingua latina rese così adatto il testo filaretiano ad una maggior diffusione e un oggetto di conoscenza che potesse suscitare l'interesse di non pochi letterati. Il trattato sembra oltrepassare i limiti tradizionali di un'opera teorica sull'architettura, per cui vogliamo suggerire che la sua collocazione automatica nel genere della trattatistica vera e propria sia problematica. È generalmente noto il metodo praticato già nell'età antica, e da Vitruvio in poi, secondo il quale gli autori di trattati d'architettura prendono il corpo umano come punto di partenza per la derivazione delle misure e delle proporzioni degli edifici. Filarete tramanda questa tradizione, considerando l'edificio come un organo vivo che nasce, cresce e s'ammala e, alla fine, muore allo stesso modo dell'uomo. Questo senso di antropomorfismo, caratteristica che lo contraddistingue decisamente tra tante altre opere trattatistiche di architettura lo valutiamo come uno dei punti più interessanti e degni di essere pienamente indagati dell'opera.

